

Josep Iglésies, el darrer geògraf eixit de l'excursionisme¹

Joan Rebagliato i Font

El 20 de març de 1987 els socis de la Societat Catalana de Geografia assistíem amb emoció continguda a la projecció, en recordança de Josep Iglésies i Fort, traspasat feia cinc mesos, d'un vídeo, realitzat un any enrere sota la direcció dels catedràtics universitaris de Geografia M. Dolors Garcia Ramon i Joan Nogué. L'entrevista, molt ben portada, s'acabava amb una recapitulació, en la qual Iglésies es definí: “[...] No sóc altra cosa que un enamorat de la terra on he nascut, i que m'he esforçat durant tota la meva existència a expandir aquest amor i a escriure, a escriure molt, a escriure massa, sobre les coses belles que aquesta terra m'han mostrat.” Hi veiem el contrast entre la modèstia personal i el noble orgull de la feina realitzada. Ara bé, Iglésies “no era altra cosa que un home enamorat de la terra”?

Havia nascut el 1902 a Reus, on hom recordava amb nostàlgia que Reus havia estat, durant més d'un segle –de mitjan segle XVIII fins cap a 1870–, en població, la segona ciutat de Catalunya, incloent-hi Perpinyà.

Un esdeveniment familiar, l'herència d'una petita fàbrica tèxtil a la Riba (Alt Camp), obligà el jove Iglésies a interrompre uns estudis de dret iniciats sense vocació i a substituir-los, també a Barcelona, pels de director d'Indústria (1920-1923), carrera creada per la Mancomunitat, i que no persistí. Un cop acabats, s'establí a la Riba, a dirigir la fàbrica. Però passava els caps de setmana d'excursió per les muntanyes que envolten el Camp de Tarragona, i les hores lliu-

1. Agraïm a *Revista de Catalunya* les facilitats donades per reproduir aquest article, publicat al núm. 181, p. 3-10, de l'any 2003.

res a Reus, sobretot al Centre de Lectura, on es formà com a autodidacte i es desvetllaren les seves vocacions. Alhora, després un primer intent el 1924, el 1926 començà de publicar i no parà –mentre li deixaren fer-ho– fins que, després de mort, aparegueren els treballs que havia deixat a punt. Entre una profusió d'articles en diaris i revistes locals i comarcals encapçalats per la “Revista del Centre de Lecutra”, destaquen els d'actualitat periodística –per als quals era ben dotat–, i els vocacionals: literaris, d'excursionisme, de divisió comarcal. I apareixen els primers llibres importants, que són guies excursionistes: *Les Muntanyes de Prades, el Montsant i la Serra de Llena* (1929); n'aparegué l'any següent una segona edició en col·laboració amb J. Santasusagna, i amb el mateix Santasusagna, *Del Camp de Tarragon a l'Ebre* (1931). L'altra vocació desvetllada es fa patent en *Delimitació del Camp de Tarragona. La font històrica en la delimitació de les comarques* (1930).

L'adveniment de la República l'abril de 1931 significà a Catalunya un sobreiximent d'esperances només comparable amb les aflorades en morir Franco. Josep Iglésies, casat de poc amb Maria, filla del gran científic Eduard Fontserè, es llançà a la política activa i optà a un escó de diputat per Acció Catalana. Però la fortuna li fou adversa, la qual cosa afavorí la geografia i, en general, la cultura catalana. Seguia vivint a la Riba, però s'anà inserint en la vida de Barcelona, on baixava dos cops per setmana, a mesura que espaiava les anades a Reus. S'afilià al Centre Excursionista de Catalunya, on fou captat per Pau Vila. Aquest hi explicava la “nova geografia” francesa, la regional de l'occità P. Vidal de la Blache, i la de la muntanya de R. Blanchard. Però la més admirada per Iglésies era la geografia física d'E. de Martonne. Nogensmenys els seus mestres veritables foren Eduard Fontserè –Iglésies, de temperament extravertit, sempre admirà la rectitud, la contenció personal i el rigor científic del seu sogre– i Pau Vila.

Iglésies ja tenia prestigi de comarcalista, i el 1931 fou cridat a integrar-se en la Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya, presidida per Pau Vila, i de la qual ell fou elegit secretari. Fou un dels dos ponents per la província de Tarragona, sovint en desacord amb l'altre, Manuel Galès. Fou el braç dret de Pau Vila, i quan per fi, l'agost i l'octubre de 1936, la Generalitat publicà els decrets que imposaven la nova divisió, ells dos redactaren la *Divisió Territorial de Catalunya* (1937). El 1935, a proposta de Fontserè, la Secció de Ciències de l'IEC acollí una nova filial, la Societat Catalana de Geografia, de la qual també fou president Pau Vila, i secretari, Josep Iglésies.

Els seus dots d'administrador (honradesa, ordre, prudència legal i finanera, intel·ligència pràctica i laboriositat incansable) farien d'Iglésies el secretari ideal de les nombroses societats i fundacions en què participà. En aquest període republicà seguí la vocació literària amb *La Terra d'en Gallari* (1932), l'excursionista amb *Les Valls del Gaià*, de Foix i de Miralles (en col·laboració amb J. Santasusagna, 1934), i la comarcalista amb *Les comarques meridionals de Catalunya davant la futura divisió territorial* (1933). Però en manifestà de noves: la historiogràfica amb *Scala Dei. Aiguaforts d'una comunitat monàstica* (1935); i la pròpiament geogràfica, amb la seva col·laboració en els *Elements de Geografia*

(1938), obra de Fontserè destinada a l'escola primària, però de nivell no inferior a les destinades ara a l'ESO. Iglésies hi redactà els capítols de Catalunya i d'Espanya. Contraposa a una "Catalunya estricta" una "Catalunya natural" que s'estén, podríem dir avui, de Salses a Alcanar i de Fraga a Begur. El mateix 1938 Iglésies fou mobilitzat, i inicià el llarg silenci dels qui, tot i romanent a casa nostra, en salvarien la dignitat.

El 1939 la família Iglésies s'instal·là a Barcelona, on ell podia passar mig desapercbut anant i tornant de la Riba per portar la fàbrica. A més de les línies de treball iniciades abans, aquells terribles anys quaranta n'encetà una altra que solem anomenar demogràfica. Encara que la idea inicial fos seva, algú –no sabem qui– l'havia d'ensinistrar en la localització, el desxiframent i la interpretació dels lligalls medievals i moderns de l'Arxiu dels Comtes de Barcelona, dit de la Corona d'Aragó. Gràcies a aquesta persona, aquell Arxiu, a tocar de la seva estimada Generalitat –dita aleshores "Diputació Provincial"–, fou per a Iglésies una catacumba protectora, on durant anys passava els dies copiant, amb paciència de copista benedictí, noms i xifres dels fogatges generals de Catalunya i anotacions annexes. Alhora, conscient que li calia, Iglésies completà la seva formació llançant-se a lectures intenses. Personalment hagué de prescindir de Pau Vila, exiliat. Però aviat pogué comptar amb els mestres nous: Solé i Sabarís, catedràtic de geografia física a Barcelona des de 1943, i Pierre Deffontaines, geògraf occità director de l'Institut Francès; i, per a la història, Vicens Vives, catedràtic a Barcelona el 1948.

Però ja abans de completar la seva formació, muntà –com explica Oriol Riba– unes bases per a la resistència cultural. El despatx tèxtil d'Iglésies, situat a uns set-cents metres del seu domicili, esdevingué un refugi preferit d'intel·lectuals de tots els rams, d'on sorgiren iniciatives i projectes clandestins de recobriment cultural. A partir de 1946 aquestes reunions es traslladaren a la llar del passatge Permanyer, amb format de lectures poètiques, semitolerades perquè un veí "afecte al règim" feia de paravent. Se'n feren realment més d'un centenar, sempre en dies festius, fins a 1953. I també, sessions de l'IEC: el 1946 hi celebrà un acte la Societat Catalana d'Estudis Històrics, i el 1950 s'hi fundà la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials. I a final de 1947 hi repregué les activitats regulars la Societat Catalana de Geografia, la qual Iglésies seguí portant com a secretari i, absent Vila, Fontserè en fou elegit president, fins a 1949 que el succeí R. Bataller. Iglésies també s'arriscà a reprendre les publicacions. Sembla que és de 1944 l'*Assaig sobre l'extensió de la comarca d'Igualada*, que evità la cesura, gràcies a un peu d'impremta de 1938. És important perquè ja s'hi distingeixen les "comarques naturals", estudiades críticament, de les "demarcacions administratives" de la Generalitat, a les quals Iglésies es mantindrà fidel tota la vida. En aquest estudi s'evidencia que la "demarcació d'Anoia" sobrepassa la "comarca d'Igualada" o Conca d'Òdena. El 1948 ja apareixen en edició reduïda *Les ciutats del món*, extret del llegendari tarragoní. I el 1949, els dos textos, transcrits per Iglésies, de jesuïtes catalans: Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva "Geografia de Catalunya" i Mateu

Aymerich, S.I. (1715-1799) i la seva “Historia geográfica y natural de Cataluña”.

El 1950, Iglésies, considerant potser que ja havia pres les midas al règim, les volgué eixamplar, almenys en l'ordre territorial. Amb l'historiador Joan Mercader, d'Igualada, organitzà a Matorell la primera Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, amb la intenció d'aplegar-hi els del Penedès i de la Conca d'Òdena. Aquestes Assemblees, de les quals s'havien reunit més de trenta en morir Iglésies, pretenien –i en general aconseguiren– d'aplegar, estimular i orientar erudits locals i estudiosos de comarques properes, posant-los en contacte amb els que tenien accés fàcil als centres universitaris de Barcelona. El mateix Iglésies hi presentava sempre una comunicació relacionada amb la vila o les comarques representades. En aquesta primera Assemblea, però, hi presentà una mena de programa: l'*Índex elemental de matèries i punts de vista geogràfics per a facilitar l'estudi d'una localitat catalana*. És un opuscle de contingut prou explícit, que ha guiat esplets d'investigadors locals.

Una altra innovació dels anys cinquanta és l'aparició successiva –que ja no es deturà mai– d'estudis de la població catalana, basats principalment en les dades copiades o aplegades durant el decenni anterior. El primer treball important d'aquesta sèrie fou premiat el 1952 per l'IEC, però no publicat fins el 1960: *El poblament de Catalunya en el segle XVI*. Seguiren *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI* (1957); *El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV* (presentat al IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, celebrat a Càller el 1957 i editat el 1959), i *La població catalana al primer quart de segle XVIII* (1959). L'altra gran obra iniciada aquest decenni fou la seva participació en la magna *Geografia de Catalunya*, editada per AEDOS i dirigida per Solé i Sabarís. Iglésies fou un dels quatre membres del consell de redacció. En el volum general (1958-1963) reeixí amb els capítols dedicats a la població i a la geografia urbana, i en el tercer (1968-1974), dedicat bàsicament a la “regió mediterrània”, hi redactà com a expert les comarques de la Ribera d'Ebre, el Priorat, la Conca de Barberà, el Camp de Tarragona i l'Anoia. A més, es prodigà en treballs menors: llegendari, toponímia, biografies, història local, pròlegs, folklore, reedicions seves, car ja era reconegut.

Iglésies enfocà amb plena maduresa els anys seixanta, els més fecunds de la seva vida de publicista, car hi publicà trenta-quatre llibres (que renunciem a enumerar) i una munió d'articles i d'altres treballs. Les assemblees intercomarcals en què l'*Índex elemental* servia de guia, ja eren sol·licitades als caps de comarca i viles rivals. Editors i periòdics se'l discutien com a col·laborador, i les fundacions en projecte, com a marmessor i administrador. El 1960 ingressà a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona amb un discurs aprofitat per tots els demògrafs, geògrafs i historiadors del país: *El movimiento demográfico de Cataluña en los últimos cien años*. El 22 de gener de 1987 l'acadèmic de Ciències Oriol Riba, en el discurs corresponent a l'homenatge pòstum que l'Acadèmia li tributà, va informar que el finat havia publicat set treballs més

en les *Memorias* de la institució (quatre sobre demografia catalana), i que el 1970 havia ingressat a la junta com a bibliotecari. A partir d'aleshores “[...] s’ha ocupat [...] de la classificació dels fons bibliogràfics, d’anar aplegant [...] totes aquelles obres que han contribuït a la cultura catalana”. És a dir, que va catalanitzar la biblioteca de l’Acadèmia. I segueix explicant O. Riba que, com a contribució al bicentenari de l’Acadèmia, “preparà [...] una memòria titulada *La Real Academia de Ciencias y Artes en el siglo XVIII*, de 635 pàgines [...] encapçalada per un interessant capítol sobre *El clima cultural de Barcelona en 1764*”. Així era Josep Iglésies! Cap entitat no li podia editar tota la producció. Les biografies i els treballs d’excursionisme, com també les narracions, solien fer cap a les editorials reusenques; les fundacions, bàsicament barcelonines, li editaren els documents transcrits; l’editorial Dalmau, de Barcelona, els interessants i variats “Episodis de la Història”.

Després de 1970 tot semblava igual, però ja no ho era. Com l’atleta que ja veu la meta, Iglésies albirava propera la llibertat –relativa– de Catalunya, i havia de treure forces de flaqueza. El 1970 va morir el seu sogre i méstre, Eduard Fontserè, que encara pogué escoltar –ja no s’hi veia– treballs d’Iglésies tan importants com *La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya* (1968), o els dos volums d’*El cens del comte de Floridablanca* (1969-1970). Però ja no la *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*, que el gendre li completà i edità (1971). Ni menys encara, és clar, *Eduard Fontserè. Relació de fets* (1983). Del que en podríem dir aquesta segona (mort Fontserè) orfenesa d’Iglésies, en destacaríem grans treballs poblacionals, com: *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII* (3 volums, 1974), i les nòmines dels caps de casa del Principat corresponents als fogatges de 1515 i 1553 (la de 1497 no la pogué transcriure pel mal estat de conservació), i que no trobo citades en cap bibliografia.

Entre molts treballs menors, aquests darrers, extensos, separen els focs comuns dels eclesiàstics i dels nobiliaris. Les llistes de noms i cognoms agrupats per localitats tenen, a més, interès lingüístic, i, si es poden anar completant, ens podran deixar entreveure migracions avui desconegudes. En conjunt, entre els centenars de títols i sense comptar aquests fogatges publicats *in extenso*, d’Iglésies hi ha vuitanta-vuit llibres (xifra aproximada, que resulta de sumar els setanta-set de la llista de Xavier Fort, fins a 1978, i els onze posteriors que extrec de la bibliografia de Maria Fontserè, vídua d’Iglésies, quatre d’aquests en premsa el 1987). La gran majoria, seixanta-un, els publicà durant el franquisme (potser caldria afegir-n’hi algun dels posteriors), i només dotze, abans. La maduresa d’Iglésies, esperonada per les dificultats, féu miracles! Fins a 1979 no ingressà a la institució que més havia estimat: l’Institut d’Estudis Catalans. Però ell, decebut del tomb que prenia la Transició espanyola, començava d’organitzar-se el repòs, i l’any següent tancà la fàbrica de la Riba: tot un símbol. Els geògrafs que considerava mestres seus se li morien: Deffontaines el 1978, a França; Pau Vila el 1980; Lluís Solé el 1985, i Joaquim Santasusagna, el company de tan belles excursions, el 1982. Ell resistí fins a 1986.

El consell de redacció de la *Geografia de Catalunya* esmentada abans va aplegar, al final de l'obra, els que podríem dir fundadors de la geografia catalana moderna. Jo els agruparia en dos tercets. L'un, el dels catedràtics universitaris, presidits per Solé i Sabarís, amb Salvador Llobet i el jove Vilà i Valentí. L'altre, el d'origen excursionista, presidit per Pau Vila, amb Josep Iglésies i el mateix Lluís Solé i Sabarís, que feia de pont. Aquell quintet no ha trobat successió. De la meva generació, el més ben situat per a fer el paper de pont, que tan bé feia Lluís Solé, era segurament Lluís Casassas. Però no el va poder realitzar, perquè va accedir a la càtedra prop de la jubilació. I, sobretot, perquè si bé ara els geògrafs universitaris són molts i bons, els d'origen excursionista van desaparèixer amb Iglésies. L'espet actual de geògrafs universitaris és un mèrit, primer, de Joan Vilà, més tard d'Enric Lluch, i, finalment, d'ells mateixos. Realitzen amb gran èxit la funció investigadora i potser també la funció docent. Però jo els demanaria que, a més, miressin d'omplir el buit sensible que han deixat a casa nostra els darrers representants del gran excursionisme científic i autodidacte, el de la divulgació. Els tecnòlegs i els científics no tenen tant aquest problema –mireu els homes del temps!–. Però, en el camp de les humanitats, anem en camí d'esdevenir un poble dual: una minoria universitària que publica articles en anglès a les revistes d'investigació més avançades, i una majoria quasi analfabeta en geografia i en altres ciències humanes, que potser viatja a països exòtics, però no sap com és el seu, si és que sap quin és.

Josep Iglésies no es cansava de muntar tertúlies, donar conferències, organitzar excursions i Assemblees Intercomarcals, a qualsevol indret de Catalunya, i d'escriure "masa", com ell digué. La Universitat haurà de trobar els seus camins per a superar l'osmosi de coneixements humanístics que filtra cap a la societat catalana, impulsant-hi un gruix de classe mitjana cultural, en què es difonguin els coneixements universitaris, i que actuï com a corretja de transmissió cap a la resta de la societat. La Universitat de la Gent Gran ja és una iniciativa prou reeixida. Però, a parer meu, no n'hi ha prou. Cal arribar a l'altra gent i a les altres comarques. Ja ho deia el mateix Iglésies cap al final del vídeo-entrevista que hem citat en començar: "[...] Als estudiosos locals, el nivell cultural català els deu moltíssim i han de prosseguir fent la seva tasca. [...] L'obra dels professionals universitaris influeix moltíssim en els afeccionats i els encamina." Demano que, encara que no hi sigui Iglésies, aquests afeccionats i els qui ho esdevindrien si hom els estimulava no se sentin sols.